

2.3. Ορολογία και συμβολισμός

Κάθε επιστήμη έχει το δικό της τεχνικό λεξιλόγιο. Η γλωσσολογία δεν αποτελεί εξαίρεση. Οι περισσότεροι τεχνικοί όροι που χρησιμοποίησαν οι γλωσσολόγοι προέκυψαν στην πορεία του έργου τους και γίνονται εύκολα κατανοητοί από εκείνους που προσεγγίζουν το αντικείμενο θετικά και χωρίς προκατάληψη.

Η ένσταση που συχνά προβάλλεται είναι ότι η γλωσσολογική ορολογία ή διάλεκτος είναι, χωρίς να υπάρχει λόγος, σύνθετη. Γιατί είναι ο γλωσσολόγος τόσο επιρρεπής στη δημιουργία νέων όρων; Γιατί δεν είναι ευχαριστημένος μιλώντας για φθόγγους, λέξεις και μέρη του λόγου και επινοεί νέους τεχνικούς όρους, όπως «φώνημα», «μόρφημα» και «μορφολογική κατηγορία»; Η απάντηση είναι ότι οι περισσότεροι από τους καθημερινούς όρους που χρησιμοποιούμε για να αναφερθούμε στη γλώσσα –πολλοί από τους οποίους, κατά τύχη, ξεκίνησαν ως τεχνικοί όροι της παραδοσιακής γραμματικής– είναι ανακριβείς ή ασαφείς. Αυτό δε σημαίνει ότι ο γλωσσολόγος, όπως όλοι οι ειδικοί, δεν μπορεί να έσφαλλε σε περιπτώσεις ατυχούς ορολογικής σχολαστικότητας. Κατά κανόνα, πάντως, το εξειδικευμένο λεξιλόγιο της γλωσσολογίας, αν ελέγχεται και χρησιμοποιείται σωστά, χρησιμεύει στην

αποσαφήνιση μάλλον παρά στην πρόκληση σύγχυσης. Περιορίζει σε μεγάλο βαθμό την αμφισημία και την πιθανή παρανόηση.

Ό,τι συμβαίνει με την ορολογία, συμβαίνει και με το συμβολισμό. Πρέπει να χρησιμοποιούμε τη γλώσσα για να μιλάμε τόσο για τη γλώσσα εν γένει όσο και για συγκεκριμένες γλώσσες. Έτσι, πρέπει να είμαστε σε θέση να προσδιορίζουμε ακριβώς τα τμήματα, μέρη ή γνωρίσματα μιας γλώσσας στα οποία αναφερόμαστε. Η χρήση ειδικών συμβολικών συμβάσεων καθιστά το πράγμα απλούστερο. Για παράδειγμα, μπορεί να χρειαστεί να ξεχωρίσουμε τη σημασία μιας λέξης από τη μορφή της και την καθεμιά απ' αυτές από την ίδια τη λέξη. Δυστυχώς δεν υπάρχει κάποιο γενικά αποδεκτό σύνολο συμβολικών συμβάσεων χάρη στις οποίες να είναι δυνατές αυτές ή οι άλλες διακρίσεις. Στην παρούσα εργασία θα κάνουμε χρήση απλών εισαγωγικών, ανωφερών εισαγωγικών και πλάγιων γραμμάτων. Για παράδειγμα, θα κάνουμε διάκριση ανάμεσα στο "τραπέζι" και το τραπέζι, θεωρώντας το πρώτο ως τη σημασία και το δεύτερο ως τη μορφή (ή μια απ' τις μορφές) της λέξης «τραπέζι». Χρησιμοποιώντας αυτές τις συμβάσεις, μπορούμε να διακρίνουμε, όπως θα δούμε στη συνέχεια, τουλάχιστον δύο έννοιες της λέξης «λέξη»: με την πρώτη έννοια αναφερόμαστε σε κάτι που θα περιλαμβάνει το λεξικό της γλώσσας· με τη δεύτερη έννοια αναφερόμαστε σε κάτι που θα τυπωνόταν ανάμεσα σε κενά διαστήματα ως μια ακολουθία γραμμάτων σ' ένα γραπτό κείμενο.

Θα παρουσιάσουμε στη συνέχεια άλλες συμβολικές συμβάσεις, που θα μας διευκολύνουν να διακρίνουμε τις προφορικές μορφές από τις γραπτές μορφές· και τις προφορικές μορφές κάποιου είδους (φωνητικές) από τις προφορικές μορφές κάποιου άλλου είδους (φωνολογικές)· και ούτω καθεξής. Το σημείο που υπογραμμίζουμε εδώ είναι ότι οι διάφορες συμβολικές συμβάσεις είναι, αν όχι απόλυτα απαραίτητες, τουλάχιστον πολύ χρήσιμες προκειμένου ν' αναφερθούμε σε γλωσσικά δεδομένα και να διευκρινίσουμε για ποιο πράγμα μιλάμε. Επιπλέον, έχουν το πλεονέκτημα να αναγκάζουν το γλωσσολόγο να μελετήσει προσεκτικά κάποιες διακρίσεις που διαφορετικά θα μπορούσαν να περάσουν απαρατήρητες. Πολύ συχνά, αποδεικνύεται δύσκολο να είναι κανείς απόλυτα σταθερός στην εφαρμογή κάποιας συγκεκριμένης συμβολικής σύμβασης· και αυτή η δυσκολία οδηγεί τότε σε επαναπροσδιορισμό της θεωρητικής διάκρισης για την οποία αρχικά δημιουργήθηκε η συμβολική γραφική σύμβαση. Είναι και αυτός

2.4. Η γλωσσολογία είναι περιγραφική, όχι ρυθμιστική

Ο όρος «περιγραφική» χρησιμοποιείται εδώ με σημασία διαφορετική από αυτή με την οποία αντιδιαστέλλεται είτε στο «γενική» είτε στο «ιστορική». Υπαινίσσομαι στο σημείο αυτό την αντίθεση ανάμεσα στην *περιγραφή* των πραγμάτων και τη *ρύθμισή* τους. Ένας εναλλακτικός όρος αντί του «ρυθμιστική» είναι «κανονιστική». Όταν λέμε ότι η γλωσσολογία είναι περιγραφική (δηλ. μη κανονιστική) επιστήμη, είναι σαν να λέμε ότι ο γλωσσολόγος προσπαθεί ν' ανακαλύψει και να καταγράψει τους κανόνες στους οποίους πράγματι υπόκεινται τα μέλη μιας γλωσσικής κοινότητας και δεν επιζητεί να επιβάλει άλλους –δηλαδή έξωθεν– κανόνες ή υποδείγματα ορθότητας.

Ίσως δημιουργείται σύγχυση από τη χρήση του όρου «κανόνας» μ' αυτές τις δύο τόσο διαφορετικές έννοιες. Θα βοηθούσε, επομένως, να διευκρινίσουμε τη διαφορά ανάμεσα στα δύο είδη κανόνων –ας τους αποκαλέσουμε αντίστοιχα *σύμφυτους* και *υπερβατικούς*– με ένα παράδειγμα έξω από το χώρο της γλωσσικής χρήσης. Ας πάρουμε τη σεξουαλική συμπεριφορά σε μια συγκεκριμένη κοινωνία. Αν υιοθετήσουμε την αμιγώς περιγραφική (δηλ. μη κανονιστική) άποψη στη μελέτη της σεξουαλικής συμπεριφοράς, θα επιχειρήσουμε να διερευνήσουμε πώς πραγματικά συμπεριφέρονται οι άνθρωποι: εάν έχουν προγαμιαίες σχέσεις και, αν ναι, τι είδους και από ποια ηλικία· αν οι άντρες και οι γυναίκες είναι εξίσου πιστοί ή άπιστοι στους συντρόφους τους· και ούτω καθεξής. Όταν η συμπεριφορά συγκεκριμένων ομάδων μέσα στην κοινότητα διέπεται, στην πράξη, από προσδιορίσιμες αρχές –είτε τα μέλη τέτοιων ομάδων ομολογούν αυτές τις αρχές ή έχουν συναίσθηση αυτών είτε όχι– μπορούμε να πούμε ότι η συμπεριφορά τους διέπεται από κανόνες· οι κανόνες είναι *σύμφυτοι* με την πραγματική τους συμπεριφορά. Αλλά αυτοί οι κανόνες (αν σωστά χαρακτηρίζονται κανόνες) είναι πολύ διαφορετικοί στην υπόστασή τους και στο περιεχόμενό τους από τους κανόνες συμπεριφοράς που μπορούν να επιβάλλουν ο νόμος, η καθιερωμένη θρησκεία ή, απλώς, η ρητή συμβατική ηθική. Οι άνθρωποι ενδέχεται να συμμορφώνονται ή να διαφωνούν στην πράξη με αυτό που αποκαλώ *υπερβατικούς* (δηλ. εξωτερικούς ή μη σύμφυτους) κανόνες σεξουαλικής συμπεριφοράς. Επιπλέον, ενδέχεται να υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στο πώς συμπεριφέρονται και στο πώς λένε, ή ακόμα σκέφτονται, ότι συμπεριφέρονται. Όλες αυτές οι διαφορές έχουν αντιστοιχίες με τη γλωσσική

συμπεριφορά. Η σημαντικότερη διάκριση, πάντως, είναι αυτή που γίνεται ανάμεσα στους υπερβατικούς (δηλ. ρυθμιστικούς) και τους σύμφυτους (δηλ. περιγραφικούς) κανόνες. Τα ρυθμιστικά «do» και «don't» αποτελούν προσταγές — (*Do/Don't say X!*)— πες/μη λες το X — τα περιγραφικά *do* και *don't* αποτελούν δηλώσεις (*People do/don't say X* οι άνθρωποι λένε/δε λένε το X).

Ο λόγος για τον οποίο οι σημερινοί γλωσσολόγοι επιμένουν τόσο στη διάκριση μεταξύ των περιγραφικών και των ρυθμιστικών κανόνων είναι απλώς ότι η παραδοσιακή γραμματική είχε χαρακτήρα έντονα κανονιστικό. Ο γραμματικός θεώρησε καθήκον του να ορίσει μέτρα ορθότητας και να τα επιβάλει, αν χρειαστεί, στους ομιλητές της γλώσσας. Πολλές από τις κανονιστικές παραινέσεις της παραδοσιακής γραμματικής θα είναι γνωστές στον αναγνώστη: «Δεν πρέπει ποτέ να χρησιμοποιείς διπλή άρνηση» (*I didn't do nothing*). «Μην τελειώνεις μια πρόταση με πρόθεση» (*That's the man I was speaking to*). «Το ρήμα "to be" (είμαι) ακολουθείται από την ίδια πτώση που υπάρχει μπροστά απ' αυτό» (έτσι που, με την εφαρμογή αυτού του κανόνα, το «*It's me*» θα 'πρεπε να διορθωθεί σε «*It is I*»). «Το "ain't" είναι λάθος». «Δεν πρέπει να χωρίζεις το απαρέμφατο» (όπως στο «*I want you to clearly understand*», όπου το «*clearly*» παρεμβάλλεται ανάμεσα στο «*to*» και στο «*understand*»).

Παρατηρώντας τα προηγούμενα παραδείγματα, διαπιστώνουμε αμέσως ότι είναι αρκετά ετερογενή στο χαρακτήρα. Υπάρχουν κάποιες αγγλικές διάλεκτοι όπου η λεγόμενη διπλή άρνηση δε χρησιμοποιείται ποτέ (δηλ. το *I didn't do nothing* δε χρησιμοποιείται ποτέ ως ισοδύναμο του *I didn't do anything* της πρότυπης αγγλικής)· υπάρχουν άλλες, όπου αποτελεί, από αμιγώς περιγραφική άποψη, τον ορθό σχηματισμό. Όταν παρουσιάζονται επιχειρήματα για την καταδίκη της διπλής άρνησης ως λανθασμένης, με βάση κάποια ρυθμιστική αρχή κατά την οποία η πραγματική χρήση μπορεί να κριθεί ανεπαρκής, η λογική γίνεται το εφετείο. Είναι ζήτημα λογικής, λένε, ότι δυο αρνήσεις ισοδυναμούν με μια κατάφαση. Αυτό απαιτεί ιδιαίτερο σχολιασμό. Κατ' αρχάς δείχνει μια παρανόηση σε σχέση με το τι είναι η λογική και πώς λειτουργεί· όμως δε χρειάζεται να υπεισέλθουμε στη φύση των λογικών αξιωμάτων και στο σύνθετο πρόβλημα της σχέσης ανάμεσα στη λεγόμενη λογική της κανονικής γλωσσικής συμπεριφοράς και τα συστήματα λογικής που κατασκευάζονται και ερευνώνται από τους ασχολούμενους με τη Λογική. Δεν υπάρχει τίποτα το εγγενώς παράλογο στο λεγόμενο διπλό αρνητικό σχηματισμό. Στις

διαλέκτους όπου χρησιμοποιείται κανονικά, λειτουργεί συστηματικά, σύμφωνα με τους γραμματικούς κανόνες και τις αρχές ερμηνείας που είναι σύμφυτοι με τη συμπεριφορά των διαλεκτικών κοινοτήτων για τις οποίες γίνεται λόγος. Ένα δεύτερο σημείο που έρχεται στο νου είναι ότι δεν μπορούμε να περιγράψουμε κανονικά το λεγόμενο σχηματισμό της διπλής άρνησης, όπως λειτουργεί σε ορισμένες αγγλικές διαλέκτους, χωρίς να λάβουμε υπόψη τα στοιχεία του τόνου και της επιτόνισης. Οι κανόνες της πρότυπης αγγλικής (δηλ. οι κανόνες που είναι σύμφυτοι με τη γλωσσική συμπεριφορά των ομιλητών μιας συγκεκριμένης αγγλικής διαλέκτου) επιτρέπουν το *I didn't do nothing* (εννοώντας περίπου *It's not true that I did nothing*), υπό την προϋπόθεση ότι τονίζεται το *didn't* ή, αλλιώς και με επιπρόσθετες σημασίες ή προϋποθέσεις, ότι το *do* ή το *nothing* προφέρονται με ιδιαίτερα έντονο τονισμό. Σε διαλέκτους όπου το *I didn't do nothing* (με κανονικό τονισμό, χωρίς έμφαση) μπορεί να σημαίνει «*I didn't do anything*» έχει επιπλέον τις σημασίες που έχει στην πρότυπη αγγλική, αλλά ο τόνος κι η επιτόνιση αποτρέπουν τη σύγχυση. Πρέπει να σημειώσουμε ότι υπάρχουν πολλές γλώσσες στις οποίες η λεγόμενη σύνταξη της διπλής άρνησης εμφανίζεται στην πρότυπη φιλολογική διάλεκτο: Για παράδειγμα, τα γαλλικά, τα ιταλικά, τα ισπανικά, τα ρωσικά –για ν' αναφέρουμε μόνο λίγες απ' τις γνωστότερες σύγχρονες ευρωπαϊκές γλώσσες. Ακόμα και η κυρίαρχη διάλεκτος της αρχαίας ελληνικής –η κλασική ελληνική όπως εμφανίζεται στα κείμενα του Πλάτωνα, του Σοφοκλή, του Θουκυδίδη, ή ακόμα και στον πατέρα της λογικής, τον ίδιο τον Αριστοτέλη– έχει τη σύνταξη της διπλής άρνησης. Και η παραδοσιακή γραμματική, εξάλλου, έχει τις ρίζες της στην περιγραφή των λογοτεχνικών διαλέκτων της αρχαίας Ελλάδας.

Κάποιες άλλες κανονιστικές αρχές της παραδοσιακής γραμματικής –όπως η καταδίκη του ασυνεχούς απαρεμφάτου (...*to clearly understand*) ή του *it's me*– προέρχονται απ' την εφαρμογή στα αγγλικά αρχών και κατηγοριών που χρησιμοποιήθηκαν αρχικά για την περιγραφή της ελληνικής και της λατινικής. Οι τύποι στους οποίους εφαρμόζεται ο όρος «απαρέμφατο» είναι μονολεκτικοί στα ελληνικά και τα λατινικά, όπως και στα γαλλικά, γερμανικά, ρωσικά κτλ. Κατά παράδοση, οι τύποι με δύο λέξεις, όπως *to understand*, *to go* κτλ., χαρακτηρίζονται επίσης απαρέμφατα, αν και η λειτουργία τους μόνο εν μέρει μπορεί να συγκριθεί με τη λειτουργία των λατινικών, ας πούμε, απαρεμφάτων. Όπως θα δούμε αργότερα, το εάν ένας τύπος μπορεί να διακοπεί

(με τον τρόπο με τον οποίο αυτό συμβαίνει, λόγου χάρη, στο ασυνεχές απαρέμφατο) είναι ένα από τα βασικά κριτήρια που χρησιμοποιεί ο γλωσσολόγος για ν' αποφασίσει εάν ο εν λόγω τύπος είναι μονολεκτικός ή περιφραστικός. Εάν, σύμφωνα με άλλα κριτήρια και συμβάσεις του γραπτού λόγου, τα λεγόμενα απαρέμφατα της αγγλικής είναι σχηματισμοί δύο λέξεων, δεν πρέπει να υπάρχει, κατ' αρχήν, αντίρρηση στο να διακόπτονται. Όσο για την απόρριψη του *it's me* κτλ., είναι γεγονός ότι οι αποκαλούμενες στην παραδοσιακή γραμματική πτωτικές διαφορές (I αντί του *me*, *she* αντί του *her*, *he* αντί του *him* κτλ.) δεν απαντούν σε όλες τις γλώσσες· το ίδιο ισχύει και για το ρήμα που έχει τη σημασία «είμαι» («to be»). Επιπλέον, σε γλώσσες που έχουν και πτώσεις και ρήμα ισοδύναμο του λατινικού «esse» ή του αγγλικού «to be», η ποικιλία των συντάξεων που βρίσκουμε είναι τέτοια, που ο παραδοσιακός κανόνας (: «το ρήμα “to be” ακολουθείται απ' την ίδια πτώση που υπάρχει μπροστά του») ξεχωρίζει αμέσως γι' αυτό που είναι: ένας λατινογενής κανονιστικός κανόνας, που δεν μπορεί να υποστηριχτεί σε γενικότερη βάση.

Έχει αρκετό ενδιαφέρον το γεγονός ότι πολλοί απ' αυτούς που ο παραδοσιακός γραμματικός θα θεωρούσε ικανούς ομιλητές της αγγλικής θα πουν και θα γράψουν *between you and I*, *He told you and I* κτλ. Τέτοιες συντάξεις παραβαίνουν έναν άλλο παραδοσιακό ρυθμιστικό κανόνα της αγγλικής: «Τα ρήματα και οι προθέσεις συντάσσονται με αντικείμενο σε αιτιατική». Ενδεχομένως απορρέουν από αυτό που συχνά αποκαλείται υπερδιόρθωση: την επέκταση κάποιων κανόνων ή αρχών, εξαιτίας μιας παρανόησης σχετικά με το πεδίο εφαρμογής τους, σε μία σειρά φαινομένων όπου αρχικά δεν εφαρμόζονταν. Η φύση του ρυθμιστικού κανόνα σε αυτές τις περιπτώσεις δεν έχει σωστά κατανοηθεί—πολλοί ομιλητές που θα μπορούσαν, με κάθε φυσικότητα, να πουν *You and me will go* δε θα 'λεγαν ποτέ ούτε *Me will go* ούτε *He told I*. Έτσι, η αντικατάσταση του «*you and I*» από το «*you and me*» λαμβάνεται ως οδηγία σε όλες τις περιπτώσεις. Αυτό συμβαίνει κατά το σχηματισμό όχι μόνο αυτών που θα θεωρούσε ο παραδοσιακός γραμματικός σωστά, δηλ. του *You and I will go together* κτλ., αλλά επίσης κι εκείνων που θα καταδίκαζε, όπως *between you and I*, *He told you and I* κτλ. Δεν εννοούμε φυσικά ότι κάθε ομιλητής της αγγλικής που λέει *between you and I*, *He told you and I* κτλ. προσπαθεί να εφαρμόσει τον παραδοσιακό κανόνα. Αυτές οι συντάξεις είναι πλέον τόσο κοινές στην ομιλία της μεσαίας και της ανώτερης τάξης ομιλητών της πρότυπης αγγ-

γλικής στην Αγγλία, που πρέπει ασφαλώς να υποθέσουμε ότι μαθαίνονται κατά την ομαλή διαδικασία της απόκτησης της γλώσσας. Πάντως δεν υπάρχει σχεδόν καμία αμφιβολία ότι η προέλευσή τους βρίσκεται στη διαδικασία υπερδιόρθωσης.

Η λογική και η γραμματική των λατινικών δεν μπορούν να καθορίσουν εάν κάτι είναι ή δεν είναι ορθό στα αγγλικά. Ούτε βέβαια η αλάθητη αυθεντία της παράδοσης («Αυτό είναι που διδάχτηκα εγώ, και οι γονείς μου, και οι γονείς των γονιών μου») ή ο τρόπος χρήσης της γλώσσας που υιοθετούν αυτοί που θεωρούνται οι καλύτεροι συγγραφείς. Είναι ευρέως διαδεδομένη στην κοινωνία μας, ή τουλάχιστον ήταν μέχρι πρόσφατα, η άποψη ότι η γλωσσική αλλαγή σημαίνει αναγκαστικά υποβιβασμό ή διαφθορά της γλώσσας. Αυτή η άποψη είναι αβάσιμη. Όλες οι γλώσσες υπόκεινται σε αλλαγή. Αυτό αποτελεί εμπειρικό γεγονός· και είναι καθήκον του ιστορικού γλωσσολόγου να διερευνήσει τις λεπτομέρειες της γλωσσικής αλλαγής, όταν αυτό είναι δυνατό, και, διατυπώνοντας μια ερμηνευτική θεωρία της γλωσσικής αλλαγής, να συμβάλει στην κατανόηση της φύσης της γλώσσας. Οι παράγοντες που καθορίζουν τη γλωσσική αλλαγή είναι πολύπλοκοι και, ως τώρα, έχουν μόνο εν μέρει γίνει κατανοητοί. Αλλά γνωρίζουμε πλέον αρκετά σχετικά με αυτή ήδη απ' τα μέσα του δεκάτου ενάτου αιώνα –ώστε να είναι σαφές σε κάθε απροκατάληπτο μελετητή της γλωσσικής αλλαγής ότι αυτό που καταδικάζεται σε μια εποχή ως διαφθορά ή υποβιβασμός των παραδοσιακών μέτρων χρήσης μπορεί πάντα να παραλληλιστεί με μια προγενέστερη αλλαγή του ίδιου είδους, από την οποία προήλθε η χρήση που οι ίδιοι οι υπερασπιστές της παράδοσης θεωρούν απολύτως σωστή.

Όσο για την αρχή της συμμόρφωσης στα μέτρα που θέτουν αυτοί που θεωρούνται οι καλύτεροι συγγραφείς, είναι επίσης αβάσιμη –αβάσιμη, δηλαδή, σε σχέση με τη χρήση που συνήθως γίνεται. Δεν υπάρχει λόγος να πιστεύουμε ότι ο συγγραφέας, όσο ευφυής κι αν είναι, εγγυάται, με την ιδιαίτερη ικανότητά του, την ασφαλή και συγκεκριμένη γνώση των υπερβατικών κανόνων της ορθότητας, γνώση την οποία στερούνται οι υπόλοιποι ομιλητές. Έτσι, ο παραδοσιακός γραμματικός έχει συχνά μια πολύ έντονη φιλολογική προκατάληψη. Ο λόγος είναι ότι σε αρκετές σημαντικές περιόδους της ανάπτυξης του ευρωπαϊκού πολιτισμού –από την περίοδο της αλεξανδρινής γραμματείας, το δεύτερο αιώνα π.Χ., μέχρι την περίοδο του αναγεννησιακού ανθρωπισμού– η γραμματική περιγραφή αρχικά της ελληνικής και στη συνέχεια

της λατινικής είχε δευτερεύουσα σημασία σε σχέση με τον πρακτικό στόχο να γίνει προσιτή η λογοτεχνία κάποιας προγενέστερης εποχής σ' εκείνους που δε μιλούσαν, και απ' τη φύση των πραγμάτων δεν μπορούσαν να μιλήσουν, ως φυσικοί ομιλητές τις διαλέκτους της ελληνικής ή της λατινικής στις οποίες βασίστηκε η γλώσσα των κλασικών κειμένων. Η φιλολογική προκατάληψη της παραδοσιακής γραμματικής δεν εξηγείται μόνο ιστορικά αλλά και δικαιολογείται πλήρως, όσον αφορά την περιγραφή της ελληνικής και λατινικής. Είναι ωστόσο σε μεγάλο βαθμό αδικαιολόγητη στο βαθμό που επηρεάζει τη γραμματική περιγραφή των σύγχρονων ομιλούμενων γλωσσών.

Δεν υπάρχουν απόλυτα μέτρα ορθότητας στη γλώσσα. Μπορούμε να πούμε ότι ένας αλλοδαπός έκανε ένα λάθος, αν πει κάτι που παραβιάζει τους κανόνες οι οποίοι είναι σύμφυτοι με τη χρήση των φυσικών ομιλητών. Μπορούμε επίσης να πούμε, εάν θέλουμε, ότι κάποιος ομιλητής μιας μη πρότυπης κοινωνικής ή γεωγραφικής αγγλικής διαλέκτου δε μιλάει σύμφωνα με τη γραμματική εάν τα εκφωνήματά του παραβιάζουν τους κανόνες που είναι σύμφυτοι με την πρότυπη αγγλική. Αλλά, λέγοντας κάτι τέτοιο, προϋποθέτουμε ότι επιδίωκε, ή έπρεπε να επιδιώκει, να χρησιμοποιήσει την πρότυπη αγγλική. Και αυτό αποτελεί ήδη έναν ισχυρισμό που απαιτεί δικαιολόγηση.

Οφείλουμε να υπογραμπίσουμε τώρα –και αυτό το σημείο γίνεται συχνά αντικείμενο παρανόησης– ότι, διακρίνοντας την περιγραφή από τη ρύθμιση, ο γλωσσολόγος δεν ισχυρίζεται ότι δεν υπάρχει καμία ανάγκη να ορίσουμε μέτρα χρήσης. Υπάρχουν προφανή πολιτικά και εκπαιδευτικά πλεονεκτήματα στο σύγχρονο κόσμο υπέρ του να καθίσταται πρότυπη η κύρια διάλεκτος που χρησιμοποιείται σε μια συγκεκριμένη χώρα ή περιοχή. Αυτή η διαδικασία τυποποίησης προωθούνταν για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα σε πολλές δυτικές χώρες με ή χωρίς κρατική παρέμβαση. Τώρα γίνεται με επιταχυνόμενο ρυθμό και αποτελεί αντικείμενο κρατικής πολιτικής σε αρκετά αναπτυσσόμενα έθνη της Αφρικής και της Ασίας. Το πρόβλημα της επιλογής, της αναγωγής σε πρότυπη και της προώθησης μιας συγκεκριμένης γλώσσας ή διαλέκτου σε βάρος των άλλων ενέχει πολλές δυσκολίες σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο. Αποτελεί μέρος αυτού που αποκαλείται πλέον γλωσσικός σχεδιασμός –ένας σημαντικός τομέας στο πεδίο της εφαρμοσμένης κοινωνιογλωσσολογίας.

Ούτε θα 'πρεπε να νομίσει κανείς ότι, όταν ο γλωσσολόγος αρνείται ότι κάθε αλλαγή στη γλώσσα είναι προς το χειρότερο,

εννοεί ότι η αλλαγή είναι προς το καλύτερο. Απλώς θέτει υπό αμφισβήτηση την απερίσκεπτη προσφυγή σε αμφίβολα εμπειρικά κριτήρια. Αναγνωρίζει ότι θα ήταν δυνατό, κατ' αρχήν, να εκτιμά διαλέκτους και γλώσσες με βάση τη σχετική ευελιξία τους, το εκφραστικό τους φάσμα, την ακρίβεια και το αισθητικό τους δυναμικό· και ασφαλώς δέχεται ότι η χρήση από μεμονωμένους ομιλητές και συγγραφείς της δικής τους διαλέκτου ή γλώσσας μπορεί να είναι λιγότερο ή περισσότερο αποτελεσματική. Ωστόσο, δεν μπορεί παρά να αναφέρει, με βάση την πιο επιστημονική εργασία που έχει γίνει πάνω στη γλώσσα γενικά και τις επιμέρους γλώσσες τα τελευταία χρόνια, ότι οι περισσότερες από τις κρίσεις που εκφέρονται για τέτοια ζητήματα είναι άκρως υποκειμενικές. Ως μεμονωμένο μέλος μιας γλωσσικής κοινότητας, ο γλωσσολόγος θα έχει τις δικές του προκαταλήψεις, είτε καθαρά προσωπικές είτε προερχόμενες από το κοινωνικό, πολιτιστικό και γεωγραφικό του υπόβαθρο· και μπορεί να είναι ως χαρακτήρας είτε συντηρητικός είτε προοδευτικός. Από αυτή την άποψη, η στάση του απέναντι στη δική του γλώσσα δε θα είναι λιγότερο υποκειμενική από του μη ειδικού. Μπορεί να βρίσκει ένα συγκεκριμένο ιδίωμα ευχάριστο ή δυσάρεστο. Μπορεί ακόμη να διορθώνει την ομιλία των παιδιών του, αν βρίσκει ότι χρησιμοποιούν μια προφορά, μια λέξη ή ένα γραμματικό τύπο που αποδοκιμάζουν οι καθαρολόγοι. Όμως, κάνοντάς το, εάν είναι ειλικρινής με τον εαυτό του, θα ξέρει πως ό,τι διορθώνει δεν είναι εγγενώς λανθασμένο, αλλά λανθασμένο μόνο σε σχέση με κάποιο πρότυπο που, για λόγους κοινωνικού γοήτρου ή εκπαιδευτικών πλεονεκτημάτων, θέλει να υιοθετήσουν τα παιδιά του.

Όσον αφορά τη στάση του απέναντι στη λογοτεχνική γλώσσα, ο γλωσσολόγος σημειώνει απλώς ότι η γλώσσα χρησιμοποιείται για πολλούς σκοπούς και ότι η χρήση της σε σχέση μ' αυτούς τους σκοπούς δε θα 'πρεπε να αξιολογείται με κριτήρια που μπορούν να εφαρμοστούν, αποκλειστικά ή κατά κύριο λόγο, στη λογοτεχνική γλώσσα. Αυτό δε σημαίνει ότι είναι με οποιοδήποτε τρόπο εχθρικός προς τη λογοτεχνία ή τη μελέτη της λογοτεχνίας στα σχολεία και τα πανεπιστήμιά μας. Αντίθετα, πολλοί γλωσσολόγοι έχουν ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη μελέτη των λογοτεχνικών σκοπών τους οποίους εκπληρώνει η γλώσσα και για την επιτυχία στην εκπλήρωση αυτών των σκοπών. Αυτό το ενδιαφέρον αποτελεί ένα μέρος –και ένα πολύ σημαντικό μέρος– του κλάδου της μακρογλωσσολογίας που είναι γνωστός ως *υφολογία*.

2.5. Προτεραιότητα της συγχρονικής περιγραφής

Η αρχή της προτεραιότητας της συγχρονικής περιγραφής, που είναι χαρακτηριστική για το μεγαλύτερο μέρος της γλωσσολογικής θεωρίας του εικοστού αιώνα, σημαίνει ότι οι ιστορικές θεωρήσεις είναι άσχετες με την έρευνα των συγκεκριμένων χρονικών φάσεων μιας γλώσσας. Οι όροι του Saussure «συγχρονικός» και «διαχρονικός» παρουσιάστηκαν σε προηγούμενο σημείο του κεφαλαίου (βλ. 2.1). Θα χρησιμοποιήσουμε τις αναλογίες του Saussure για να εξηγήσουμε τι σημαίνει προτεραιότητα του συγχρονικού σε σχέση με το διαχρονικό.

Ας συγκρίνουμε την ιστορική εξέλιξη μιας συγκεκριμένης γλώσσας με μια παρτίδα σκακιού που παίζεται μπροστά μας. Η εικόνα της σκακιέρας αλλάζει συνεχώς, καθώς κάθε παίκτης κάνει την κίνησή του. Σε οποιαδήποτε στιγμή, ωστόσο, η φάση του παιχνιδιού μπορεί να περιγραφεί πλήρως με βάση τις θέσεις που καταλαμβάνουν τα πιόνια. (Στην πραγματικότητα, αυτό δεν είναι απόλυτα σωστό. Για παράδειγμα, το παιχνίδι επηρεάζεται, όσον αφορά τις πιθανότητες να κάνει κάποιος ροκέ, από την κίνηση του βασιλιά από και πίσω προς την αρχική του θέση. Μπορούμε να παραβλέψουμε τέτοιες μικρολεπτομέρειες, που ανατρέπουν την αναλογία του Saussure.) Δεν έχει σημασία μέσα από ποια πορεία έφτασαν οι παίκτες σε μια δεδομένη φάση του παιχνιδιού. Η παρούσα φάση του παιχνιδιού μπορεί να περιγραφεί συγχρονικά ανεξάρτητα από τον αριθμό, τη φύση ή τη διάταξη των προηγούμενων κινήσεων. Έτσι συμβαίνει, κατά το Saussure, και με την ιστορική εξέλιξη των γλωσσών. Όλες οι γλώσσες αλλάζουν διαρκώς. Όμως καθεμιά από τις διαδοχικές φάσεις μιας γλώσσας μπορεί, και πρέπει, να περιγράφεται με τους δικούς της όρους, χωρίς αναφορά σ' αυτό απ' το οποίο προέκυψε ή σ' αυτό στο οποίο είναι πιθανό να εξελιχτεί.

Αυτά μπορεί να φαίνονται πολύ θεωρητικά και αφηρημένα. Όμως υπάρχουν κάποιες πολύ πρακτικές πλευρές. Η πρώτη σχετίζεται με την αποκαλούμενη *ετυμολογική πλάνη*. Η ετυμολογία είναι η μελέτη της προέλευσης και της εξέλιξης των λέξεων. Προέρχεται, όσον αφορά τη δυτική γραμματική παράδοση, από τις θεωρίες ορισμένων Ελλήνων φιλοσόφων του 5ου αι. π.Χ. Ο όρος «ετυμολογία» είναι από μόνος του ενδεικτικός. Περιέχει μια λατινοποιημένη μεταγραφή της ελληνικής λέξης «έτυμος», που σημαίνει «αληθινός» ή «πραγματικός». Σύμφωνα με μια σχολή Ελλήνων φιλοσόφων του 5ου αι., όλες οι λέξεις συνδέονταν, με

φυσικό τρόπο και όχι συμβατικά, με τη σημασία τους. Αυτό μπορεί να μην είναι εμφανές στον απλό άνθρωπο, θα μπορούσαν να πουν· αλλά θα ήταν δυνατό να το αποδείξει ο φιλόσοφος, που είναι ικανός να διακρίνει την πραγματικότητα πίσω από την εξωτερική όψη των πραγμάτων. Το να εισχωρήσει κανείς μέσα από τη συχνά παραπλανητική εξωτερική μορφή και, με προσεχτική ανάλυση των αλλαγών που σημειώθηκαν στην εξέλιξη της μορφής ή της σημασίας μιας λέξης, να ανακαλύψει την προέλευσή της και με αυτό τον τρόπο το πραγματικό της νόημα θα βοηθούσε, σύμφωνα με αυτούς τους φιλοσόφους, να αποκαλυφθεί μια από τις αλήθειες της φύσης. Αυτό το οποίο θεωρώ ετυμολογική πλάνη είναι ο ισχυρισμός ότι η αρχική μορφή ή σημασία μιας λέξης αποτελεί, αναγκαστικά και ακριβώς χάρη σ' αυτό το γεγονός, τη σωστή της μορφή ή σημασία. Αυτός ο ισχυρισμός είναι ευρέως διαδεδομένος. Συχνά ακούμε το επιχείρημα ότι, επειδή η τάδε ή η δείνα λέξη προέρχεται απ' τα ελληνικά, λατινικά, αραβικά ή οποιαδήποτε γλώσσα, σε κάθε περίπτωση η σωστή σημασία της είναι αυτή που είχε στη γλώσσα απ' την οποία προέρχεται. Το επιχείρημα είναι εσφαλμένο, διότι ο υποκείμενος ισχυρισμός στον οποίο βασίζεται, περί μιας πραγματικής ή απλώς ορθής αντιστοιχίας ανάμεσα στη μορφή και τη σημασία, είναι επισφαλής.

Η ετυμολογία θεμελιώθηκε σε στερεότερη βάση το δέκατο ένατο αιώνα. Δεν είναι πλέον σωστό να λέμε, όπως αναφέρουν ότι έκανε ο Βολταίρος, ότι για την ετυμολογία τα φωνήεντα δεν έχουν καμία αξία και ότι τα σύμφωνα έχουν πολύ λίγη! Με τον τρόπο που ασκείται στις μέρες μας, η ετυμολογία αποτελεί έναν αξιόλογο κλάδο της ιστορικής ή διαχρονικής γλωσσολογίας. Όπως θα δούμε στο Κεφάλαιο 6, έχει τις δικές της μεθοδολογικές αρχές, των οποίων η αξιοπιστία βασίζεται στο είδος και την ποσότητα των ενδείξεων με τις οποίες σχετίζονται. Σε ευνοϊκές περιπτώσεις η αξιοπιστία της ετυμολογικής αποκατάστασης είναι πράγματι πολύ υψηλή.

Ένα σημείο που έγινε σαφές σε όσους ασχολούνται με την ετυμολογία και πλέον θεωρείται δεδομένο είναι ότι οι περισσότερες λέξεις του λεξιλογίου κάθε γλώσσας δεν μπορούν ν' ανιχνευτούν ως την αρχική προέλευσή τους. Λέξεις που δημιουργήθηκαν για συγκεκριμένους σκοπούς με δανεισμό τύπων, από άλλες γλώσσες ή στη βάση οποιασδήποτε άλλης αρχής, δεν είναι αντιπροσωπευτικές του λεξιλογίου στο σύνολό του, και πάντως όχι αυτού που θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ως το πιο βασικό, μη τεχνικό, λεξιλόγιο μιας γλώσσας. Αυτό που κάνει ο σύγχρονος

ετυμολόγος είναι να συσχετίζει λέξεις κάποιας φάσης μιας γλώσσας που μπορεί να περιγραφεί συγχρονικά με λέξεις κάποιας προγενέστερης φάσης της ίδιας γλώσσας, για τις οποίες υπάρχουν μαρτυρίες ή είναι προϊόντα αποκατάστασης κάποιας φάσης της γλώσσας. Όμως οι λέξεις της προγενέστερης φάσης της ίδιας γλώσσας ή της προγενέστερης γλώσσας προήλθαν κι οι ίδιες από λέξεις που προϋπήρχαν. Το εάν η μορφή ή η σημασία αυτών των προγενέστερων λέξεων μπορεί να αποκατασταθεί μέσα από τις τεχνικές της ετυμολογίας εξαρτάται από τις ενδείξεις που έχουν διασωθεί. Για παράδειγμα, μπορούμε να συσχετίσουμε τη σύγχρονη αγγλική λέξη «ten» με την αρχαία αγγλική λέξη της οποίας ο τύπος ήταν είτε *ten* (με μακρόχρονο φωνήεν) είτε *tien*. Και μπορούμε να συσχετίσουμε την παλαιά αγγλική λέξη, μέσα από διαδοχικές υποθετικές φάσεις, με μια αποκατεστημένη πρωτοϊνδοευρωπαϊκή λέξη με τη μορφή **dekm*, που επίσης σημαίνει «ten» («δέκα»). Αλλά δεν μπορούμε να προχωρήσουμε με ασφάλεια πέρα απ' αυτό. Επιπλέον, η πρωτοϊνδοευρωπαϊκή λέξη **dekm* —ο προτασσόμενος αστερίσκος δείχνει πως είναι προϊόν αποκατάστασης και όχι μαρτυρημένη (βλ. 6.3) —είναι φανερό ότι δεν αποτελεί τη ρίζα, με οποιαδήποτε απόλυτη έννοια, όλων των λέξεων που προήλθαν απ' αυτή στις γλώσσες που αναγνωρίζονται ως μέλη της ινδοευρωπαϊκής οικογένειας. Είναι πιθανό η ίδια να προήλθε από μια λέξη (που μπορεί να σήμαινε ή να μη σήμαινε «δέκα» —δεν μπορούμε να ξέρουμε) που ανήκε στο λεξιλόγιο κάποιας άλλης γλώσσας· και εκείνη η λέξη, με τη σειρά της, από μια άλλη προγενέστερη λέξη σε μια άλλη γλώσσα· και ούτω καθεξής. Γενικά, οι ετυμολόγοι δεν ενδιαφέρονται πλέον για την προέλευση των λέξεων. Θα έλεγαν ότι σε πολλές περιπτώσεις (όπως για τη λέξη «ten») δεν έχει ενδιαφέρον να ερευνήσουμε για να βρούμε την προέλευση μιας λέξης. Αυτό που μπορεί να μας πει ο ετυμολόγος με μεγαλύτερη ή μικρότερη βεβαιότητα, ανάλογα με τις ενδείξεις, είναι ποια ακριβώς είναι η μορφή ή η σημασία του παλαιότερου γνωστού ή υποθετικού προγόνου μιας συγκεκριμένης λέξης.

Αυτό το στοιχείο μάς αποκαλύπτει έναν απ' τους εμφανέστερους τρόπους με τους οποίους αναιρείται η αναλογία του Saussure. Κάθε παρτίδα σκακιού, αφού παιχτεί σύμφωνα με τους κανόνες και ολοκληρωθεί, έχει καθορισμένη αρχή και τέλος. Οι γλώσσες δεν είναι έτσι. Απ' όσο γνωρίζουμε, δεν ξεκίνησαν όλες οι γλώσσες απ' το ίδιο σημείο για να εξελιχτούν στη συνέχεια με διαφορετικούς τρόπους. Αλλά δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε

χρονικά την εκκίνηση μιας γλώσσας παρά μόνο με αυθαίρετο τρόπο και κατά προσέγγιση. Δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε, για παράδειγμα, σε ποια χρονικά σημεία η ομιλούμενη λατινική έγινε αρχαία γαλλική ή ιταλική ή ισπανική. Ούτε μπορούμε να πούμε σε ποια στιγμή μια συγκεκριμένη γλώσσα έπαψε να υφίσταται –παρά μόνο για γλώσσες που εξαφανίστηκαν ξαφνικά, όταν πέθαναν οι τελευταίοι φυσικοί ομιλητές τους. Οι γλώσσες, αν τις θεωρήσουμε από τη διαχρονική άποψη, δεν έχουν καθορισμένη αρχή και τέλος. Σε τελευταία ανάλυση, είναι ζήτημα σύμβασης και ευκολίας το να αποφασίσουμε αν η παλαιά αγγλική και η σύγχρονη αγγλική αποτελούν δύο φάσεις της ίδιας γλώσσας ή δύο διαφορετικές γλώσσες.

Υπάρχει ακόμα ένας λόγος για τον οποίο αναιρείται η αναλογία του Saussure. Το παιχνίδι του σκακιού διέπεται από κανόνες ρητά διατυπωμένους και, μέσα στα όρια που θέτουν αυτοί οι κανόνες, οι παίκτες καθορίζουν την πορεία κάθε συγκεκριμένης παρτίδας που παίζουν σε αντιπαράθεση ο ένας με τον άλλο και προς έναν αναγνωρισμένο σκοπό. Απ' όσο γνωρίζουμε, δεν υπάρχει προκαθορισμένη κατεύθυνση στη διαχρονική εξέλιξη των γλωσσών. Μπορεί βέβαια να υπάρχουν ορισμένες γενικές αρχές που καθορίζουν τη μετάβαση από τη μια φάση της γλώσσας σε μια άλλη. Αλλά, αν υπάρχουν τέτοιες αρχές, δεν μπορούν να συγκριθούν με τους κανόνες ενός παιχνιδιού που κατασκευάστηκε από ανθρώπους, όπως το σκάκι. Θα δούμε τους λεγόμενους νόμους της γλωσσικής αλλαγής στο Κεφάλαιο 6.

Η αρχή της προτεραιότητας της συγχρονικής περιγραφής υποδηλώνει ότι, ενώ η συγχρονική περιγραφή είναι ανεξάρτητη από τη διαχρονική, η διαχρονική περιγραφή προϋποθέτει την προηγούμενη συγχρονική ανάλυση των διαδοχικών φάσεων από τις οποίες έχουν περάσει οι γλώσσες κατά τη διάρκεια της ιστορικής τους εξέλιξης. Αυτό μπορεί να μην ήταν θέση του Saussure. Αλλά συνάγεται από τις ευρέως γνωστές υποθέσεις για τη φύση των γλωσσικών συστημάτων.

Οι γλωσσολόγοι μερικές φορές μιλούν μάλλον παραπλανητικά, σαν να ήταν η πάροδος του χρόνου αρκετή για να εξηγήσει τη γλωσσική αλλαγή. Υπάρχουν πολλοί διαφορετικοί παράγοντες, γλωσσικοί και εξωγλωσσικοί, που μπορούν να προκαλέσουν αλλαγή από τη μια συγχρονική φάση σε μια άλλη. Κάποιοι από αυτούς τους παράγοντες, και πιθανόν οι σημαντικότεροι, είναι κοινωνικοί. Το πέρασμα του χρόνου απλώς λειτουργεί ως καταλύτης στην περίπλοκη αλληλεπίδρασή τους, ώστε να επέλθει αυτό

που εκ των υστέρων αναγνωρίζεται ως μετάβαση από τη μια φάση της γλώσσας στην άλλη.

Επιπλέον, η έννοια της διαχρονικής εξέλιξης μιας γλώσσας σε διαδοχικές φάσεις είναι εμφανής μόνο όταν εφαρμόζεται σε σχέση με γλωσσικές φάσεις που είναι απομακρυσμένες χρονικά η μια απ' την άλλη. Έχω ήδη αναφερθεί σ' αυτό που αποκάλεσα μύθο της ομοιογένειας (βλ. I.6). Ως ένα βαθμό, η έννοια αυτή είναι και χρήσιμη και απαραίτητη. Ωστόσο, αν θεωρήσουμε ότι η γλωσσική αλλαγή σημαίνει τη συνεχή μεταβολή μέσα στο χρόνο αυτού που είναι σε οποιαδήποτε στιγμή ένα τελείως ομοιογενές γλωσσικό σύστημα, η όλη διαδικασία της γλωσσικής αλλαγής εμφανίζεται πολύ πιο μυστηριώδης απ' ό,τι είναι στην πραγματικότητα. Ό,τι χαρακτηρίζει την ομιλία μιας φαινομενικά ασήμαντης μειονότητας των μελών μιας γλωσσικής κοινότητας σε κάποια στιγμή μπορεί να διαδοθεί στο μεγαλύτερο μέρος της κοινότητας κατά τη διάρκεια μιας ή δυο γενεών. Ο γλωσσολόγος που περιγράφει τη γλώσσα συγχρονικά σε οποιαδήποτε απ' αυτές τις δυο στιγμές μέσα στο χρόνο θα νομιμοποιούνταν να μην ασχοληθεί με την ομιλία της αποκλίνουσας μειονότητας. Όμως, αν το κάνει και μετά συνεχίζει να μιλά με όρους της διαχρονίας για ένα από συγχρονικής απόψεως ομοιογενές γλωσσικό σύστημα που μετατρέπεται σε ένα άλλο εξίσου ομοιογενές, θα κατηγορηθεί για διαστρέβλωση των πραγμάτων. Και, το χειρότερο, θα διατρέξει τον κίνδυνο να δημιουργήσει στον εαυτό του αξεδιάλυτα θεωρητικά ψευδοπροβλήματα. Από τη στιγμή που αντιλαμβανόμαστε ότι καμιά γλώσσα δεν είναι σταθερή και ενιαία, έχουμε κάνει το πρώτο βήμα για να εξηγήσουμε, θεωρητικά, τη συνέχεια της γλωσσικής αλλαγής. Αν πάρουμε δυο διαχρονικά καθορισμένες φάσεις μιας γλώσσας που δεν είναι πολύ απομακρυσμένες χρονικά, είναι πιθανό να βρούμε ότι οι περισσότερες διαφορές ανάμεσά τους είναι επίσης παρούσες ως συγχρονικές παραλλαγές και στην πρωιμότερη και στη μεταγενέστερη φάση. Από τη μικροσκοπική άποψη —που αντιπαραβάλλεται στη μακροσκοπική, την οποία νόμιμα υιοθετεί κανείς στην ιστορική γλωσσολογία— είναι αδύνατο να ορίσουμε μια σαφή διάκριση ανάμεσα στη διαχρονική αλλαγή και στη συγχρονική ποικιλία.

Συνοπτικά, η αρχή της προτεραιότητας της συγχρονικής περιγραφής ισχύει. Αλλά, στο βαθμό που βασίζεται στο μύθο της ομοιογένειας, πρέπει να εφαρμόζεται προσεκτικά και με πλήρη επίγνωση του θεωρητικού χαρακτήρα της έννοιας του γλωσσικού συστήματος. Σε αυτό το θέμα στρεφόμαστε αμέσως τώρα.